

TALABALARNING AXBOROT SARALASH QOBILYATINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Usmonov Otabek Muzaffarovich

O'ZDJTU, Media va kommunikatsiya fakulteti talabasi

Annotasiya. *Ushbu maqolada talabalarning axborot saralash qobiliyatini shakllantirish, feyk xabarlarining kelib chiqishi, insonga, jamiyatga ta'siri hamda soxta xabar tarqalishining oqibatlarini haqida so'z boradi. Shuningdek, mazkur maqola mavzusi yuzasidan o'zbek hamda jahon ilmiy adabiyotlarda keltirilgan fikrlar umumlashtirilib, taklif va tavsiyalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Ijtimoiy tarmoqlar, feyk, veb-saytlar, omma, fishing, moddiy manfaat, siyosiy manfaat.*

Abstract. This article talks about the formation of students' ability to sort information, the origin of fake news, the impact on people and society, and the consequences of the spread of fake news. Also, the opinions presented in the Uzbek and world scientific literature on the topic of this article are summarized, suggestions and recommendations are presented.

Key words: Social networks, fake, websites, public, phishing, material interest, political interest.

KIRISH

XX asrdagi yadro poligonlar XXI asrga kelib o'z o'rnini mafkuraviy poligonlarga bo'shatib berdi. Natijada, yer yuzida geosiyosatda gegemonlikka intilayotgan davlatlararo "axborot siyosati" degan tushuncha paydo bo'ldi.

"Bugungi kunda dunyoning taqdiri yadro jomadonidagi tugmachani emas, mikrofon tugmachasini bosish bilan hal etiladigan bo'lib qoldi", - deb yozadi jurnalist Faxriddin Nizom o'zining "Yangilanish an'anasi" nomli asarida. Darhaqiqat, harbiy poligonlar mafkuraviy poligonlarga o'z o'rnini bo'shatib berayotgan ushbu davrda dunyo mamlakatlari umuminsoniy va milliy manfaatlar sintezlashgan strategiya asosida xalqaro maydonlarda harakatlana boshladi. Ogohlik, axborotga egalik qilish yoki uni boshqarish har qanday harbiy tadbirga qaraganda muhimroq ahamiyat kasb etadigan bo'lib qoldi.

Bu esa jurnalistikaning tom ma'nodagi to'rtinchi hokimiyat darajasiga ko'tarilishini talab qilayotgan real voqelikdir. Millatlar va mintaqalararo munosabatlarda diplomatik doira vakillari qatorida jurnalist kadrlarning muhim o'rni borligi endilikda inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir[1].

Hozirgi kunda axborotga bo'lgan talab juda yuqori. Axborot almashinuv jarayoni esa kundan kunga takomillashib borayotgani hech birimizga sir emas. Axborotga egalik qilish va uni tarqatish bugungi kunga kelib o'zida juda katta maydonni yaratdi.

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODLAR

Axborot o'zi nima? Axborot arabcha "xabar" so'zidan olingan bo'lib, "darak", "ma'lumot", "ovoza" degan ma'nolarni anglatadi[2]. Shu jumladan, axborot deganda biror kimsa, narsa yoki hodisa haqida darak, ma'lumot berish, bildirish, uni muayyan vositalar yordamida yetkazish yoki ovoza qilish tushuniladi[3]. Axborot orqali insonlarning ongini, mafkurasini o'zgartirish mumkin. Axborot orqali insonlarning dunyoqarashini boshqarish mumkinligi yaqqol ayon bo'lmoqda. Dunyoni axborot boshqaradi degan gap haqiqatga aylanib bormoqda. Axborotga egalik qilish va uni yetkazish talabga aylanib borayotgan bir pallada axborot maydoni tobora kengayib bormoqda. Axborot turlari ortib borishi natijasida axborotning ko'rinishlari ham tubdan o'zgarimoqda. Axborot tarqatish manbayi sifatida foydalaniladigan internet tizimi turli xil tasdiqlangan va tasdiqlanmagan axborotlar bilan to'la. Aynan bu vaziyatda axborot qabul qiluvchilarda axborot olish madaniyati va tahlil qila olish qobiliyatini shakllantirish muhim o'rin tutadi. Buning uchun jamiyat axborotlashgan bo'lishi talab etiladi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Axborotlashgan jamiyat qanday bo'ladi?

Jamiyatning axborotlashuvi – bu ma'lum bir davlat yoki jamiyatda axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi natijasida sodir bo'ladigan holat[4]. Jamiyatning axborotlashgan bo'lishi uchun avvalo jamiyatda axborot texnologiyalari rivojlanishi va talablarga javob berishi lozim. Axborotlashgan jamiyatda axborotning kirib kelish oqimi erkin bo'ladi. Bu esa milliy mafkuraga ta'sir etish barobarida birqancha ma'naviy tahdidlarni ham tug'diradi.

Har qanday qurolli urushlarning boshlanishida axborot jarayonining ta'siri mavjud. Axborotning xuruji esa urushlarning birinchi qadamidir. Axborot xavfsizligini ta'minlashning bugungi kunda dolzarbligi shu holat bilan belgilanadi. Insoniyat

“axboriy jamiyat” deb atalmish yangi bir davrga qadam qo‘yayotgan ekan, axborot xavfsizligini ta‘minlash har doimgidan ham zarur[5].

Axborot iste‘moli madaniyatini shakllanishi davomida odamlarda axborotni saralab olishda bilim va qobiliyatni qo‘llanishi tushuniladi. Mazkur jarayonda axborotlar kerakli va keraksiz kabi turlarga bo‘linib tahlil qilinadi. Tasdiqlangan ma‘lumotlarni qabul qilish jarayoni tezlashadi. Axborotning iste‘mol madaniyati bo‘lmagan jamiyatda esa turli tahdidlar va notinchliklar vujudga keladi. Chunki axborot – bu kuch. Undan yaxshilik va yomonlik maqsadlarida foydalanish mumkin.

Jamiyatni axborotlashtirish jarayonida salbiy va ijobiy holatlar kuzatiladi va bu milliy mafkuraga hamda milliy madaniyatga ta‘sir o‘tkazmay qolmaydi. Mamlakatimizda axborot sohasini isloh qilish, axborot va so‘z erkinligini ta‘minlash masalasida keng ko‘lamli ishlarning amalga oshirilishi tahsinga sazovordir. Axborot sohasini rivojlantish, so‘z erkinligini ta‘minlash, erkin axborot olish, tahrirlash, tarqatish huquqlari va OAV vositalari fa‘oliyatini tartibga solish O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi moddalarini bilan mustahkamlangan. Axborot sohasida erkin faoliyat olib borishni ta‘minlashda “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi va boshqa jami 20 dan ortiq axborot sohasida qonunlar, 50 dan ortiq O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni va Qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va 300 dan ortiq idoraviy qonunosti hujjatlari qabul qilingan.

Xavfsizlik nima? Axborot xavfsizligini ta‘minlash nima uchun kerak?

Xavfsizlik– uzoq davom etadigan, turli baxs munozaralar mavzusi bo‘ladigan abstrak kategoriya emas, balki vujudga kelgan iqtisodiy, harbiy, diplomatik, madaniy va ijtimoiy munosabatlar keng rivojlanayotgan bir davrda dunyoqarashga aylanishi doim bo‘lgan ilmiy masalalardan biri hisoblanadi[6]. Bugungi kunda barcha sohalarda axborot texnologiya vositalaridan foydalaniladi va aynan xavfsizlikni ta‘minlash yuqori o‘rinda turadi. Axborot xavfsizligini ta‘minlashda mexanizmlarning ishlab chiqilishi va tadbiriq etilishi axborot xavfsizligini kuchaytiradi. Axborot xavfsizligi sohasida to‘g‘ri siyosat olib borish muhim ahamiyat kasb etadi va bunday siyosat mamlakat miqyosida yagona bo‘lishi zarur. “Xavfsizlik bo‘linmaydi” degan tushuncha aynan shunday siyosatda o‘z aksini topadi. Tabiiyki, bunday xavfsizlikni davlat apparati olib boradi va ta‘minlaydi.

Axborot xavfsizligini ta‘minlashning eng to‘g‘ri yo‘li – axboriy madaniyatni tarbiyalashdir. Aynan bugungi kunda axborot maydonining kengayishi axborot sohasida turli xil yangiliklarni va ixtirolarni keltirib chiqarmoqda. Axborot sohasidagi

tizimlarni buzish, tarqatish sohasida turli xil dasturlardan, kompyuter va aloqa viruslaridan foydalanish avj olgan. Axborot sohasidagi tahdidlarning ko‘pligi bu sohada izlanishlarning davomiy bo‘lish kerakligini ochib bermoqda. Axborot siyosatini olib borishda, axborotlashtirish jarayonida ehtiyotkor bo‘lish kerakligini ko‘rsatib bermoqda. Axborot xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha xalqaro va milliy normativ hujjatlar mavjud. Bu hujjatlar axborot siyosati sohasida erkin bo‘lishni ta‘minlashda axborot muhitni shakllantirishda amaliy vazifani bajaradi. Mazkur hujjatlar qatorida:

- a) O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (VII va XV boblari);
- b) “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi (1996-yil 26-dekabr) va “Jurnalistik faoliyatni himoya qilish to‘g‘risida”gi (1997-yil 24-aprel) Qonunlar;
- c) “Axborot erkinligi prinsip va kafolatlari to‘g‘risidagi” Qonun (2002-yil 12-dekabr);
- d) “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish” konsepsiyasi (2010-yil 12-noyabr)- mavjud.

Konstitutsiyamizning 29-moddasi va 67-moddalarida axborot va so‘z erkinligi, OAVning mustaqilligi belgilab qo‘yilishi bilan bir qatorda Qonunda belgilangan cheklashlar bundan mustasnoligi va OAV o‘zlari berayotgan axborot haqqoniyligiga tegishli tarzda javobgar ekanliklari belgilab berilgan. Bu esa, demokratiyaning asl mohiyatini ko‘rsatuvchi belgilardan biri, chunki “demokratiyani hamma narsani qilish mumkin deb” tushunish xato bo‘ladi. Axborot tarqatish sohasini isloh qilishda bir qator ishlar amalga oshirilgan. Dastlab 2002-yil O‘zbekiston pochta va telekommunikatsiya agentligi o‘rniga Aloqa va axborotlashtirish agentligi tuzildi. 2012-yil 16-oktabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni e‘lon qilindi. Bugungi kunda internet tizimida turli tasdiqlanmagan axborotlar tarqalishi oqibatida ko‘plab muammoli vaziyatlar kelib chiqmoqda. So‘nggi yillar davomida sohada fakenews degan hodisa kirib keldi va ko‘pchilikning qiziqishni jalb etdi. Ommani chalg‘itish, noto‘g‘ri yo‘lga boshlash, moliyaviy yoki siyosiy foyda ko‘rish maqsadida ma‘lum bir axborotning soxtalashtirilish yoki ijtimoiy tarmoqlar va an‘anaviy OAV orqali xabarlarining tarqalishi “fakenews” deyiladi[10]. Faktcheking – OAVda chop etilishidan oldin dalil va faktlarni tekshirish uslidir. Faktcheking funksiyasi Google News yangiliklar agregatorida ishga tushirilgan. Yolg‘on ma‘lumotlarni google emas boshqa kompaniya tekshiradi. Natijada ko‘plab tasdiqlanmagan deb hisoblangan axborotlar ijtimoiy tarmoqdan o‘chirib yuborilgan. Talabalarda axborot saralash qobiliyatini shakllantirish

faktlarni tekshirish orqali amalga oshiriladi. bu bo'yicha bir nechta tavsiyalar mavjud [11]:

1. Ijtimoiy tarmoqda foydalanuvchining sahifasi qachon ochilganligini tekshiring.
2. Foydalanuvchining faolligini o'rganing.
3. Foydalanuvchining boshqa ijtimoiy tarmoqdagi sahifalarini izlang.
4. Yangiliklarni yuklab olgan, nashr qilgan inson bilan bog'laning.
5. Foydalanuvchining siz bilganlar bilan gaplashayotganini solishtiring
6. Qayerda joylashgani haqidagi ma'lumotlarni solishtiring.
7. Tasvir bo'yicha qayta qidiruvdan foydalaning
8. EXIF fotosurat ma'lumotlarini tekshiring.

Feyklarni aniqlash bo'yicha qoidalar

Faktchekingni bilish uchun zarur bo'lgan bazaviy qoidalar bor va bu qoidalarga rioya qilish zarur [12].

1. Dasrlabki manba va bir qancha mustaqil manbalardan olingan ma'lumotlar tasdig'ini izlang.
2. Qarama –qarshi bo'lgan tomonni surishtirib ko'ring.”
3. “FEYK”larni aniqlashga harakat qilib ko'ring.
4. Feyklarning aniqligi shov-shuvli xabardan ham muhimroq ekanligini esingizda tuting.
5. Ijtimoiy tarmoqlardan ehtiyorkorona foydalaning.

XULOSA

Statistik ma'lumotlarga qaraganda feyk xabarlarining tarqalishi kundan kunga avj olib bormoqda. Buning natijasida odamlarning rasmiy axborotga bo'lgan ishonchi kundan – kunga tushib ketmoqda. Feyk axborotning tarqalishi juda tez va odamlarning unga ishonish ehtimoli 70% dan yuqori. “Har bir inson o‘z shaxsiy fikriga ega bo‘lish huquqiga ega, ammo o‘z shaxsiy faktlariga ega bo‘la olmaydi. Har kim erkin fikrlash, e‘tiqod va erkin axborot olish(axborot olish, tahrirlash va tarqatish) huquqiga ega. Bu O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan mustahkamlab qo‘yilgan, ammo har qanday tasdiqlanmagan va jamiyat o‘rtasida nizoli vaziyatlar keltirib chiqaradigan har qanday axborotga qonun oldida javobgarlik belgilangan. Oliy ta‘lim tizimida aynan axborot olish va axborot tarqatish madaniyati bo‘yicha darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarining kamligini aynan bu sohani chuqur o‘rganib chiqish yo‘lida kamchiliklardan biridir. Axborot saralash madaniyatini shakllantirish barobarida jamiyatda yolg‘on ma‘lumotlar sonini kamaytirish mumkin. Buning uchun albatta axborot iste‘moli madaniyatini shakllantirishimiz va axborot olishda ishonchli manbalardan foydalanishimiz zarur. Feyk yangiliklar shunchaki axborotning bir turi emas balki bugungi kunda nazariy va amaliy mohiyatni kasb etadigan hamda tadqiq qilishni talab qilinadigan ma‘lumot turi sifatida tushunilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Muhammadsiddiqov M.M. Xalqaro mintaqashunoslik; Toshkent-2017: 18-bet.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati, 4.J. –T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. –B.370.
3. Yaxshilikov J.Y., Muhammedov N.E, “Milliy g‘oya va mafkura”, O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi “Fan” nashriyoti. 2015.B.140.
4. Amirov D.M., Atajonov A.Y. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug‘ati. Qayta ishlangan, to‘ldirilgan ikkinchi nashr. O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2010.-B.178.
5. MUITOV D. Geosiyosat va jurnalistika T.:Toshkent “Turon-Iqbol” nashriyoti, 2014. –B.97.
6. Xavfsizlikning metodologik asoslari.R.Samarov.T.:Akademiya nashriyoti. 2010.B.221-222.
7. Qosimova.N.S. Ziddiyatli vaziyatlarda jurnalistika. O‘quv qo‘llanma. – T.,___.2019 yil. 157-bet
8. Muratova.N.F., Alimova.G.B. Fake News: Mediada dezinformatsiya. Toshkent. “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi“-2020-yil.